

DOI: <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2021-60-08>
УДК 930.2:94(37-11)''05/08'':339.13

Сергій Сорочан

доктор історичних наук, професор

Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна

Майдан Свободи, 4, 61022, Харків, Україна

Email: s.b.sorochan@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9658-7931>

ВИЗАНТІЙСЬКИЙ РИНОК IV–IX СТ.: ПОНЯТТЯ Й ДЕФІНІЦІЇ

*У статті зроблено спробу визначити філологічні критерії візантійських джерел, що дозволяють знайти ключ до понять і дефініцій візантійського ринку, точніше візантійської «економіки з ринками». Тільки користуючись таким ключем, можна навчитися виокремлювати з письмових джерел матеріали, що належать до візантійських товарів, ремесла, торгівлі, їх спеціалізації. Враховуючи, що таку спробу зроблено в історіографії вперше, можна стверджувати, що її результати стануть особливо корисні з методологічного погляду для подальших досліджень у цьому напрямку. Особливо важливим є поняття «товар», позначене в джерелах як *empolema*, *ergocheiron*, *pragma*, *pragmatos*, *pragmateia*, *emporeia*, *emporeuta*, *empoeumata*, *agoraima*, *agoraro*, *onia*. Також вирізняється поняття «торгові стосунки» *synallagmata*. Ознаки спеціалізації в області ремесла й торгівлі добре вичленяються з письмових джерел за допомогою таких дефініцій, як «заняття»,*

Як цитувати: Сорочан, С. Візантійський ринок IV–IX ст.: поняття й дефініції. Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія «Історія», вип. 60, 2021, с. 131-144, <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2021-60-08>.

In cities: Sorochan, S. The Byzantine Market Economy in the 4th to 9th Centuries: Concepts and Definitions. The Journal of V. N. Karazin Kharkiv National University. Series: History, no. 60, 2021, с. 131-144, <https://www.doi.org/10.26565/2220-7929-2021-60-08>.

©Сорочан, С., 2021

«служба», «робота» (yperesia, douleia, douleusis, doulagodia, latreia, pragma, praxis, episteme, epistedeuma, epitedeuma, epeiserchestha, techne, ergosia). Згадки різних категорій ремісників передано через терміни cheirotechnes, cheiourgors, demiourgors, technites і їх варіанту (technai de pantoiai, cheirotechnai, cheiourgors, yphantike), тоді як торговців, купців зазвичай узагальнено позначали agoraios, emporos. Крім того, вживали лексеми «содельнік», «співробітники» (omotechnois), називаючи так осіб однієї спеціальності. У цьому ж значенні застосовували термін omoergoi, etairoi або sygkeimenoi tes autes technes. У низці випадків ними позначали найрізноманітніших продавців, тих, які займалися продажем (poles, poletes, prates) і тому в таких найменуваннях був елемент «продаю» (poleo).

Ключові слова: *Візантія, візантійський ринок, візантійська термінологія.*

Оскільки торгівля є ринком товарів і послуг, обміном речей, що спричинює їх розподіл серед споживачів (Фуко, 1977, 274), передусім слід визначити асортимент цих речей або номенклатуру товарів, які були представлені в пізньоантичному, ранньовізантійському, а потім і в ранньосередньовічному візантійському суспільстві, точніше в першій половині середньовізантійського періоду. Без вирішення цього начебто простого завдання неможливо досліджувати організацію та структуру торгівлі, бо з основними групами товарів пов'язано розуміння співвідношення між ними, оцінка еволюції об'єктів купівлі-продажу, структури механізмів обміну, рівня розвитку самих місць торгівлі та їх забезпечення. Однак справжня неймовірно складна проблема полягає в тому, щоб якомога повніше виявити всю сукупність масових речей, пропозицій, які були в уявленні ромеїв товарами, використовувалися як товари, тобто описати весь конгломерат предметів торгівлі сумарно й за складовими, щоб проникнути в цей повсякденний світ обмінів і виділити тих осіб, які його створювали, стаючи суспільним організатором основних секторів візантійської торгівлі, візантійської «економіки з ринками».

Немає потреби доводити, наскільки важливою є ця проблема, оскільки без товарів, які подібно до кровоносних судин пронизували живу тканину обміну, немислимою була б візантійська торговельно-

грошова економіка, що ґрунтувалася на простому товарному виробництві і не знала класичного натурального господарства навіть у VII–IX ст., коли таке господарство цілком панувало на більшій частині території середньовічної Європи. У будь-якому разі можна сперечатися про ступінь «натуралізації» економіки ромейського царства, але не можна заперечувати факт доволі високого рівня розвитку в ранньосередньовічному візантійському суспільстві товарно-грошових відносин, підтримуваних стійкою візантійською централізованою державністю (Kurbatov, 1981, 28–29).

Без розв'язання базової проблеми «мови ринку», а саме дефініцій понять «товар» і «спеціальність», прийнятих у візантійському суспільстві, неможливо перейти до вирішення глобального завдання визначення та структуризації, диференціації товарної маси за її конкретними складниками, бо це найбільш надійний критерій для подальших пошуків у всіх видах письмових джерел. На жаль, візантиністи не приділили спеціальної уваги аналізу понятійної мови ромейських ринків і торкалися питання лише побіжно, досліджуючи переважно ремесло і торгівлю пізньоантичного-ранньовізантійського періоду, що найбільш повно відображені у джерелах. З огляду на це будемо вважати, що товари треба переважно розуміти як будь-які предмети праці, які виготовляли для передавання з одних рук в інші, а також враховувати, що у простому товарному суспільстві, подібному до візантійського, будь-який продукт, будь-який виріб «для себе», призначений для власного вжитку, теж ставав потенційним товаром, точніше його споживча цінність у будь-який момент могла перетворитись на обмінну вартість.

Поняття «товар» доволі ясно ромеї виокремлювали термінологічно, попри звичайну в таких ситуаціях різнобіжність у словах, що мали однаковий зміст. Наприклад, Прокопій Кесарійський називав метаксу як товар словом «*to empolema*», яке одночасно розуміли в значенні «прибуток» (Procopii Caesariensis Opera omnia, 1962, 576). Для Іоанна Мосха товаром був «*ergocheiron*» — «виріб», «продукт ручної праці» (Beati Ioannis Eucratae, 1976, 194). Частіше за інших ромеї використовували в таких ситуаціях слова «*pragma*», «*pragmatos*», «*pragmateia*», маючи на увазі «річ», «майно», товар будь-якого роду, навіть предмет угоди (Istrin, 1920, 27.7, 81.10, 204. 19; Konstantin Bagryanorodnyj, 1989, 204, 274), які відрізняли від слова «*chreias*» — «продукти» (Konstantin Bagryanorodnyj, 1989, 274). Поширеними термінами для позначення товару були також слова «*emprogia*»,

«emporeia», «emporeuma», «emporeumata» або «agoraima», «agorazo», «onia» (Vizantiiskaia kniga Ėparkha, 1962, IX. 2; Chantraine, 1968, 344).

З Дигест відомо, що в продаж надходили будь-які «відчутні», «тілесні», за визначенням права, речі, які уявляли як «незліченні», а також, що дуже важливо для розуміння теми, «безтілесні речі», тобто різні права на що-небудь або кого-небудь (Corpus juris civilis, 1908, Vol. 1: I. 8. 1. 1.). З перших можна було укласти чималий список того, що підлягало митному оподаткуванню (Pigulevskaia, 1981, 81-82). Іноді стверджується, що в подальшому, внаслідок занепаду ромейських міст і міського ремесла, кількість товарів скоротилась порівняно з ранньовізантійським періодом — нічим було торгувати всередині країни, не дуже багато було і того, що можна вивозити (Kurbatov, 1984, 109). Однак слід зазначити, що візантійське ранньосередньовічне право не відобразило змін, які можна було б однозначно пов'язати з кризою обміну. Навпаки, воно з дивовижною послідовністю продовжувало визнавати «... письмовий або усний продаж і купівлю будь-якого роду і (будь-якої) речі ... за ціною, встановленою без обману за згодою учасників» (Gai Institutiones, 1940, III. 23; Corpus juris civilis, 1985, Vol. 2; Codex Iustinianus, IV. 44. 3; Ecloga, 1983, XI. 1; Ecloga privata aucta, 1977, Bd. 2. X. 2; Prochiron auctum, 1870, XV. 52; Ecloga ad Prochiron mutata, 1865, Vol. 4. XI. 1; Epanagoge, 1892. XXIII. 1). Навіть укладачі Еклог XV. 52; Ecloga ad Prochiron mutata и законів — одного з найкоротших юридичних компендіумів такого роду, очевидно, сконцентрованого на найбільш нагальних проблемах, з якими мало справу ромейське суспільство до другої чверті VIII ст., з перших вступних рядків, немовби само собою зрозумілу, проявили особливу увагу до «...оборудок і угод, що часто трапляються» (Ekloga, 1965, 41-42). Феофан згадує угоди (synnallagmata) щодо торгівлі у кримському Боспорі (Chichurov, 1980, 27, 51, 80). Візантиністам також добре відомий відзначений хроністом під 759 р. факт, що за правління Константина V Ісавра столиця «... була сповнена товарів», і одна з причин цього полягала в тому, що люди всіляко займалися продажем, прагнучи сплатити стимульовані державою високі податки (Feofan, 1968, 289). Окремі конкретні товари згадували й у статтях Морського закону (Morskoj zakon, 1969, 34, 38, 39, 40), хоча головне не в кількості таких згадок, а в усвідомленні того, що суспільство з обмеженою морською торгівлею, яка перебувала б у занепаді, не стало би дбати про нові редакції морського законодавства.

Добре відома Книга епарха, остаточно сформована до кінця IX ст., — це вже взагалі квінтесенція уваги до наймасовіших предметів торгівлі у якнайповнішому термінологічному спектрі.

Абсолютно зрозуміло, що візантійське право, як і римське, не цікавило питання про те, продавали поодинокі речі чи їхню сукупність, власні речі продавця або чужі. Відповідно до глибоко вкорінених правових уявлень до торговельного обміну допускали найрізноманітніші речі, товаром могла стати будь-яка певна *res in commercio*, незалежно від того, була вона тілесною чи безтілесною. Головною була її придатність для передавання у фізичному і правовому розумінні. З огляду на це предметом торгівлі ставала платіжна вимога, позов, спадок, навіть чужі речі, навіть більше, речі у разі їх виникнення в майбутньому (*emptio rei speratae*), результат парі (*alea*), нарешті, шанс, так звана «купівля надії» (*emptio spei*), наприклад, майбутнього улову риби, незалежно від того, справджувався він чи ні (Bartoshek, 1994, 124).

Предметом торгівлі могло бути майже все. Посткласичне римське право продовжувало користуватися встановленою ще в першій половині III ст. Елієм Марціаном нормою про належність повітря, проточної води, моря і його берегів до *res extra commercium*, виключеним з торговельного обороту. Вони не підлягали приватній торгівлі, оскільки належали до спільних для всіх речей (*res communes omnium*) (Bartoshek, 1994, 274, 275). Утім, і тут до кінця IX ст. стався зсув у бік закріплення визнання прибережних ділянок і причалів (*epochai*) — власністю того, хто отримував з них прибуток (Sorochan, 1995, 36-37).

Показником глибини розвитку товарного виробництва, як відомо, є ступінь суспільного поділу праці. Визначити її, а разом з нею і загальний рівень розвитку продуктивних сил Рومейського царства дозволяє рівень диференціації, спеціалізації у сфері торгівлі, ремесла і послуг. За доби античності більшість купців і ремісників були пов'язані з торгівлею будь-яким одним видом товару, і що більшим було місто, то глибшою була спеціалізація торговців (Finley, 1973, 135; Kadeev, Sorochan, 1989, 96-98). Щось подібне збереглося й у ранній Візантії, яка, як добре відомо, тривалий час, не менше трьохсот років, все ще залишалася фактично пізньоантичним суспільством, яке жило в оточенні інакшого, середньовічного світу. Поділ за професійною ознакою був найприроднішим. Члени певної професійної групи становили єдине ціле, об'єднане подібним способом життя (пов'язаним з родом

діяльності), матеріальним становищем, соціальним статусом (аж до поділу на «благородні» і «неблагородні» професії), ринком споживання і збуту (місцем в економічній макро- та мікроструктурі).

Усе це вкладалося в певні константні форми, що мали як конкретну фізичну реальність, так і конкретну ментальну сутність. На своєрідний «скелет» професійних мікроструктур наростала «плоть» невіддільного від них буденного життя людей, що виражалось у збірних образах представників тих чи тих професій, які уособлювали позбавлену будь-яких індивідуальних рис квінтесенцію впливу цієї професії на людину. Особливо наочно це демонструють наративні джерела, передусім агіографія з її прагненням до відображення типового. Це було те, що звалося «заняттям», «роботою», «службою» (*yperesia, douleia, douleusis, doulagogia, latreia*), а ще частіше «справою» (*pragma, praxis*) (*Gregentii episc. Tapharensis. Homeritarum leges, 1976. A. Col. 605 B; Theophanis Chronographia ex rec I. Classeni, 1839. Vol. 1. P. 161; Gregorii Decapoliti opera, 1976. Col. 1201 A; Petrus Syciliis, 1864. Col. 2141 A; Les Nouvelles de Leon VI le Sage. 153; Georgii monachi chronicon, 1904, 613, 650; Istrin, 1930, 309; Sophocles, 1893. Vol. 1. P. 394.*). Ще частіше в контексті «професія — спеціальність — вміння — заняття — робота» вживали терміни *episteme, epistedeuma, epitedeuma, epeiserchestha* (*Georgii monachi chronicon, 1904, 73, 76; Istrin, 1920, 69. 16, 71. 2; Vizantiiskaia kniga Éparkha. I. 5, IV. 5, IX. 4, 5; XI. 2; XX. 1, XXI. 7; Basilicorum libri LX, 1862. (Lib. XLIX-LX). LX. 22. 6; Fihman, 196, 11, прил. 15; с. 12.*). Поширені слова *techne* (*technike*) і *ergasia* ставали взаємозамінні, коли треба було сказати про справу, ремесло, хоча друге слово мало більш специфічний, вузькопрофесійний смисловий відтінок (*Fihman, 1965, 11*). І. Ф. Фіхман уважав, що обидва ці грецькі терміни траплялися в єгипетському папірусі в значенні не тільки «професія», а й «корпорація» (*Fihman, 1965, 132-133; Stöckle 1911, 11*). Однак посилання на Книгу єпарха, де *techne* нібито позначало корпорацію, професійне об'єднання, не мають підтвердження, оскільки для перекладу цього терміна у джерелі більш відповідними за змістом є слова «справа, майстерність, заняття, вміння» (*Vizantiiskaia kniga Éparkha, III. 1, IV. 5, 7, VI. 1, VII. 1, VIII. 6, IX. 6, X. 6, XI. 2, 3, XII. 1, 4, XXI. 7, XXII. 1*). Слово *ergasia* теж найчастіше вживали у значенні «професія — робота» (*Corpus Juris Civilis, 1904, Vol. 3.; Novellae, Nov. 80, 5; Ed. Just. IX*), але іноді поєднували зі словом «спільнота» (*tokoinoutesergasias*). І. Ф. Фіхман зазначав, що таке формулювання неодноразово трапляється в джерелах і не може бути результатом помилок, однак, на його думку,

зміст її не зовсім зрозумілий (співтовариство корпорації?) (Fihman, 1965, 132). Однак якщо розглядати термін «єргасія» у його первісному й основному, самостійному значенні, а не як ще один із синонімів слова «корпорація», тоді зміст словосполучення стає цілком зрозумілий — «професійне співтовариство».

Безперечно, цим усі численні варіанти термінів, пов'язаних із заняттями в ремеслі й торгівлі, не вичерпуються. Промови Ліванія і листи, гомілії Іоанна Хрисостома рясніють згадками різних категорій ремісників, переданими через терміни *cheirotechnes*, *cheiourgos*, *demiourgos*, *technites* та їхні варіанти (*technai de pantoiai*, *cheirotechnai*, *cheiourgoi*, *uphantike*), а також торговців, яких зазвичай узагальнено називали *agoraios*, *emporos* (Ceran, 2014, 66-67, 138-163). Досвідчений Іван Лід, який добре знався на таких питаннях, автори постанов П'ято-Шостого Вселенського синоду в Трулло (692 р.), укладачі Василік використовували слово *orphhikion* (*officium*), у який вкладали зміст «заняття», «справи», «прийому торгівлі», а не тільки «чину», «установи» або «організації» (Ioannis Lydi De magistratibus populi Romani libri tres, 1903. P. 189; *Basilicorum libri LX*, 1833. T. 1 (Lib. I XII) VII. 18. 12; Sophocles, 1893. Vol. 1. P. 827.). Книга єпарха впевнено говорить про «справу вестіопратів» (*ton bestiopraton pratein*) (Vizantiiskaia kniga Éparkha, 1962, V. 3). Ще раніше назви «співпрацівник», «співробітник» (*omotechnois*) вживали укладачі Кодексу Юстиніана, називаючи так осіб однієї спеціальності (*Corpus juris civilis*, 1895, Vol. 2.; *Codex Iustinianus*, VI. 48. 1. 10). У цьому ж значенні застосовували термін *omoergoi*, *etairos* або *sygkeimenoi tes autes technes* писарі ранньовізантійських грецьких папірусів (Fihman, 1965, 13, 134). В окремих ситуаціях їх розуміли як найрізноманітніших продавців, тих осіб, які були зайняті продажем (*poles*, *poletes*, *prates*) і тому в таких найменуваннях був елемент «продаю» (*poleo*) (Ceran, 2014, 145), що, треба зауважити, не виключало іноді праці таких осіб і як ремісників. Уже з часу правління Юстиніана I (527–565 рр.) влада не чинила їм перешкод у виборі (дослівно *ekloge*) спеціальності, який відбувався цілком вільно, без жодного примусу чи тим більше прикріплення до професії (*Corpus juris civilis*, 1904, Vol. 3; *Novellae*. Nov. 80. 5, 85. 3; *Corpus juris civilis*, 1895, Vol. 2.; XI. 8 (7). 16; *Basilicorum libri*, 1846, LIV. 16. 16; *Vizantiiskaia kniga Éparkha*, 1962, I V. 7; VIII. 6; Soročan, 1995, 41).

Ранньосередньовічне Ромейське царство залишалося світом, який щодня народжував те, що можна було продати й купити, світом не тільки селянина, вояка-стратіота, ченця чи архонта, але і світом купця в найширшому значенні цього слова. Головне, користуючись, як ключем, розглянутим вище понятійним апаратом візантійського ринку, можна намагатися з'ясувати конкретні складові — номенклатуру товарів і диференціацію, спеціалізацію цієї, як уже було сказано, «економіки з ринками».

Список джерел та літератури / List of sources and literature

Bartoshek, M. *Rimskoe pravo: ponyatiya, terminy, opredeleniya*. Per. s chesh. Moskva, 1989. (In Russian)

Бартошек, М. *Римское право: понятия, термины, определения*. Пер. с чеш. М., 1989.

Basilicorum libri LX. Ed. C. G. E. Heimbach, G. E. Heimbach. Lipsiae, 1862. T. 5 (Lib. XLIX-LX). LX. 22. 6.

Basilicorum libri LX. Ed. C. G. E. Heimbach, G. E. Heimbach. Lipsiae, 1833. T. 1 (Lib. I XII) VII. 18. 12.

Beati Ioannis Eucratae liber qui inscribitur Pratum quod floridaam proferat vitarum narrationem coelestis roseti. *PG.*, 1976. T. 87 C. Col. 2845-3116.

Ceran, W. *Artisans et commercants a Antioche et leur rang social (seconde moitie du IVe siecle de notre ere)*. Lodz, 2014.

Chantraine, P. *Dictionnaire etymologique de la langue grecque. Histoire des mots*, t. 1-2. Ed. Klincksieck Paris, 1968.

Chichurov, I. S. *Vizantiiskie istoricheskie sochineniia: «Khronografia» Feofana, «Breviarii» Nikifora (teksty, per., komment.)*. Moskva, 1980. (In Russian)

Чичуров, И. С. *Византийские исторические сочинения: «Хронография» Феофана, «Бревиарий» Никифора (тексты, пер., коммент.)*. Москва, 1980.

Corpus juris civilis. Berolini, 1895. Vol. 2: Codex Iustinianus. Rec. P. Krueger.

Corpus juris civilis. Berolini, 1904. Vol. 3: Novellae. Rec. R. Schoell. Opus Schoellii morte interseptum absolvit G. Kroll.

Corpus juris civilis. Berolini, 1908. Vol. 1: Digesta. Rec. Th. Mommsen, retractavit P. Krueger. Ed. stereotypa undecimal, pp. 1-959.

Ecloga ad Prochiron mutata. Ius graeco-romanum. Ed. C. E. Zachariae a Lingenthal. Lipsiae, 1865, vol. 4, pp. 64-121.

Ecloga privata aucta. Eclogadion und Ecloga privata aucta. Hrsg. v. P. Simon, Sp. Troianos. Fontes Minores medii aevi. Frankfurt a. M., 1977. Bd. 2. – X. 2.

Ecloga: Das Gesetzbuch Leons III und Konstantinos V. Hrsg. v. L. Burgmann. Frankfurt a M, 1983. XVII, 282 S.

Ekloga. Vizantiiskii zakonodatel'nyj svod VIII veka. Vstup. st., per., komm. E. É. Lipshits. Moskva, 1965. (In Russian)

Эклога. Византийский законодательный свод VIII века. Вступ. ст., пер., комм. Е. Э. Липшиц. Москва, 1965.

Epanagoge (corrigendum: Eisagogen) Basilii, Leonis et Alexandri. Ed. C. E. Zachariae a Lingenthal. Lipsiae, 1892. XVIII.

Feofan. Hronografia. Per. T. A. Miller. V: *Pamyatniki vizantijskoj literatury IV–IX vekov*. Moskva, 1968, s. 283-289. (In Russian)

Феофан. Хронография. Пер. Т. А. Миллер. В: *Памятники византийской литературы IV–IX веков*. Москва, 1968, с. 283-289.

Fihman, I. F. *Egipet na rubezhe dvuh epoch: Remeslenniki i remeslennyj trud v IV – seredine VII vv*. Moskva, 1965. (In Russian)

Фихман, И. Ф. *Египет на рубеже двух эпох: Ремесленники и ремесленный труд в IV – середине VII вв*. Москва, 1965.

Finley, M. I. *The Ancient Economy*. Berkeley; Los Angeles, 1973.

Fuko, M. *Slova i veshchi. Arheologiya gumanitarnyh nauk*. Vstup. st. N. S. Avtonomovoi. Moskva, 1977. (In Russian)

Фуко, М. *Слова и вещи. Археология гуманитарных наук*. Вступ. ст. Н. С. Автономовой. Москва, 1977.

Gai Institutiones. Fontes iuris romani anteiustiniani. In usum scholarum. Ed. S. Riccobono. P. 2. Auctores. Ed. notisque illustravit J. Baviery. Libri syro-romani interpretationem A. C. Ferrini. Florentiae, 1940, pp. 1-128.

Georgii monachi chronicon. Ed. C. de Boor. Lipsiae, 1904. T. 1-2.

Gregentii episc. Tapharensis. *Homeritarum leges (Nomoi ton Omeriton)*. PG. *Turnholti*, 1976. T. 86 A. Col. 567-620.

Gregorii Decapoliti opera (+817). PG. *Turnholti*, 1976. T. 100. Col. 1118-1257.

Ioannis Lydi. *De magistratibus populi romani libri tres ex rec. R. Wüensch*. Lipsiae, 1903.

Istoriia Vizantii. V 3 t., t. 1. Отв. ред. С. Д. Сказкин. Москва, 1967. (In Russian)

История Византии. В 3 т., т. 1. Отв. ред. С. Д. Сказкин. Москва, 1967.

Istrin, V. M. *Khronika Georgiia Amartola v drevnem slavianorusskom perevode. Tekst, issledovanie i slovar'*. Petrograd, 1920. T. 1: Tekst. XVIII, 612, 3 с. (In Russian)

Истрин, В. М. *Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе. Текст, исследование и словарь*. Петроград, 1920. Т. 1: Текст. XVIII, 612, 3 с.

Istrin, V. M. *Khronika Georgiia Amartola v drevnem slavianorusskom perevode*. T. 3: Grechesko-slavyanskii i slaviansko-grecheskii slovari. Leningrad, 1930. (In Russian)

Истрин, В. М. *Хроника Георгия Амартола в древнем славянорусском переводе*. Т. 3: Греческо-славянский и славянско-греческий словари. Ленинград, 1930.

Kadeev, V. I., Sorochan, S. B. *Ekonomicheskie sviazi antichnykh gorodov Severnogo Prichernomor'ia v I v. do n.e. – V v. n.e.* Khar'kov, 1989. (In Russian)

Кадеєв, В. И., Сорочан, С. Б. *Экономические связи античных городов Северного Причерноморья в I в. до н.э. – V в. н.э.* Харьков, 1989.

Konstantin Bagryanorodnyj. *Ob upravlenii imperiei: Tekst, per., komment.* Pod red. G. G. Litavrina, A. P. Novosel'tseva. Moskva, 1989. (In Russian)
Константин Багрянородный. *Об управлении империей: Текст, пер., коммент.* Под ред. Г. Г. Литаврина, А. П. Новосельцева. Москва, 1989.

Kurbatov, G. L. *Istoriia Vizantii (Ot antichnosti k feodalizmu).* Moskva, 1984. (In Russian)

Курбатов, Г. Л. *История Византии (От античности к феодализму).* Москва, 1984.

Kurbatov, G. L. K probleme tipologii vizantiiskogo goroda. *SG. Saratov*, vyp. 6, 1981, s. 19-31.

Курбатов, Г. Л. К проблеме типологии византийского города. *СГ. Саратов*, вып. 6, 1981, с. 19-31.

Les Nouvelles de Leon VI le Sage. Texte et traduction publies par P. Noailles et A. Dain. Paris, 1944.

Morskoi zakon. Vstup. st., per., komm. M. Ia. Siuziumova. *ADSV*, vyp. 6, 1969, s. 3-54. (In Russian)

Морской закон. Вступ. ст., пер., комм. М. Я. Сюзюмова. *АДСВ*, вып. 6, 1969, с. 3-54.

Petrus Syciliis *histoire utilis et refutation atque eversio haereoseos Manichaeorum qui et Pauliciani dicuntur Bulgariae archiepiscopo nuncupata.* *PG.* 1864. T. 104. Col. 1239-1304.

Pigulevskaia, N. V. *Vizantiia na putiakh v Indiiu. Iz istorii torgovli Vizantii s Vostokom v IV–V vv.* Moskva; Leningrad, 1951.

Пигулевская, Н. В. *Византия на путях в Индию. Из истории торговли Византии с Востоком в IV–V вв.* Москва; Ленинград, 1951.

Prochiron auctum. *Ius graeco-romanum*, t. 6. Ed. C. E. Zachariae a Lingenthal. Lipsiae, 1870.

Procopii Caesariensis Opera omnia. Rec. Jac. Haury, G. Wirth. Lipsiae, 1962. Vol. 1: De bellis libri I IV. LXXXVI.

Rassuzhdenie o golyh dogovorah. Per. s grech., komm. E. É. Lipshits. V: *Lipshits E. É. Zakonodatel'stvo i yurisprudenciya v Vizantii v IX-XI vv.* Leningrad, 1981, s. 195-228. (In Russian)

Рассуждение о голых договорах. Пер. с греч., комм. Е. Э. Липшиц. В: *Липшиц Е. Э. Законодательство и юриспруденция в Византии в IX-XI вв.* Ленинград, 1981, с. 195-228.

Sophocles, E. A. *Greek Lexicon of the Roman and Byzantine Periods (From BC 146 to AD 1100)*. New York, 1893. Vol. 1-2.

Sorochan, S. B. Tipologiiia torgovel'no-remisnichih asociacii Vizantii VII-IX st. *Arheologiiia [Archaeology]*, no. 1, 1995, s. 34-46. (In Ukrainian)

Сорочан, С. Б. Типологія торговельно-ремісничих асоціацій Візантії VII-IX ст. *Археологія*, № 1, 1995, с. 34-46.

Stöckle, A. *Spättrömische und byzantinische Zünfte*. Leipzig, 1911. X, 180 S. (Klio. Beiträge zur alten Geschichte. Beihefte 9).

Theophanis Chronographia ex rec I. Classeni. Bonnae, 1839. Vol. 1. LVI.

Vizantiiskaia kniga Éparkha. Vstup. st., per., komm. M. Ia. Siuziumova. Moscow, 1962. (In Russian)

Византийская книга Эпарха. Вступ. ст., пер., комм. М. Я. Сюзюмова. Москва, 1962.

Iakovlev, V. N. *Rimskoe pravo*. Tiraspol', 1994. (In Russian)

Яковлев, В. Н. *Римское право*. Тирасполь, 1994.

Sergiy Sorochan

Doctor in Historical Science, Professor

V. N. Karazin Kharkiv National University

4 Svobody Sq., 61022, Kharkiv, Ukraine

Email: s.b.sorochan@karazin.ua

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9658-7931>**THE BYZANTINE MARKET ECONOMY IN THE 4TH TO 9TH CENTURIES: CONCEPTS AND DEFINITIONS**

*The article attempts to outline the philological criteria of working with the Byzantine sources that would allow us to find the key to the concepts and definitions of the Byzantine market economy, or rather the Byzantine “economy with markets.” Only using such a key can we learn to cull from the written sources evidence relating to Byzantine goods and services, crafts, trade, and their specialization. Given that this is the first time such an attempt has been made in historiography, its results may be particularly useful from the methodological point of view for further research in this direction. Especially important is the concept of “goods,” found in the sources as *empolema*, *ergocheiron*, *pragma*, *pargmatos*, *pragmateia*, *emporeia*, *emporeuma*, *empoeumata*, *agoraima*, *agoraro*, and *onia*. The concept of “trade relations” (*synallagmata*) also deserves attention. Specialization in crafts and trade is clearly marked in the written sources by such definitions as “occupation,” “service,” or “job” (*yperesia*, *douleia*, *douleusis*, *doulagodia*, *latreia*, *pragma*, *praxis*, *episteme*, *epistedeuma*, *epitedeuma*, *epeiserchestha*, *techne*, *ergosia*). Different categories of artisans were referred to using such terms as *cheirotechnes*, *cheiourgios*, *demiourgios*, *technites*, and their variations (*technai depantoiai*, *cheirotechnai*, *cheiourgioi*, *yphantike*), while retailers and merchants were usually lumped under the terms *agoraios* or *emporos*. Persons working in the same occupation were labeled as *omotechnois*. The terms *omoergoi*, *etairos*, or *sygkeimenois tes autas technes* were used in the same sense. They could sometimes refer to a wide variety of traders – those*

who were engaged in sales (poles, poletes, prates) and therefore had the prefix "I sell" (poleo) attached to the name of their specialization.

Keywords: Byzantium, Byzantine market, Byzantine terminology.

Список скорочень

АДСВ – Антична давнина та середні віки

Вст. – вступ

Комм. – коментарі

Пер. – переклад

СГ – Середньовічне місто

Ст. – стаття

Ed. – edition

PG – Patrologiae Graeca

Vol. – частина

Col. – сторінка

Текст надійшов до редакції 01.10.2021.

The text was received by the editors 01.10.2021.

Текст затверджено до друку 29.11.2021.

The text was recommended for printing 29.11.2021.